

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

Українська Академія Наук

Тілея
Науковий вісник

Збірник наукових праць

- Історичні науки
- Філософські науки
- Політичні науки

Випуск 57 (№ 2)

Київ – 2012

Іван Франко про свободу як один з основоположних принципів розвитку людства

Проаналізовано твори Івана Франка, в яких розглядається проблема свободи. Підтверджено та обґрунтовано висновок Івана Франка про те, що одним з необхідних принципів розвитку людства є свобода. Епохи і порядки в яких розвивалося людство не відбулися б, якби людина не прагнула свободи в будь-якому її вимірі та вигляді.

Ключові слова: свобода, рівність, братерство, розвиток людства

Упродовж тисячолітньої української історії свобода була питанням актуальним та практичним, що досягалася не раз як жорстока боротьба за свою державність та національне визволення. Відсутність національної, а отже, й особистої свободи, часто ставила народ у непросту ситуацію вибору – «бути чи не бути», що визначало її як важливу екзистенційну потребу. І. Франко, розуміючи важливість ідеї свободи для суспільно-політичної, економічної та національно-духовної єдності існування України та розглядаючи національну незалежність, дуже часто звертається до неї.

Предметом нашого дослідження є Франкове розуміння феномену свободи, як одного із основних принципів розвитку людства. Об'єктом дослідження є твори Івана Франка, в яких аналізується феномен свободи.

Сьогодні Франкове розуміння свободи ще недостатньо вивчене. Серед дослідників, у працях яких знаходимо висвітлення даної проблеми, можна назвати: М.Боднарчука [1], М.Іванишина [2], М.Нечитайлюка [3], А.Пашука [4]. Однак, досліджуючи дану проблему, вони зосереджувалися виключно на питанні національної свободи, а також підкреслювали універсальність спадщини Івана Франка: «По–енциклопедичному універсальна творчість І.Франка є потужним і невичерпним джерелом для стимулювання наукової свідомості та поглиблення її основ» [2, с.104].

Свобода – настільки безсумнівна цінність, що її оспівували майже всі письменники і мислителі. Не оминув її також Іван Франко. Розглядаючи Франкове розуміння свободи А.Пашук підкреслює: «Кожна історична доба є виявом вивільнення людського духу, мислення, творчості, вільної дії незалежно від того, чи людина це осмислює і свідомо ставить перед собою свободолобну мету» [4, с.125]. Оскільки людина є живою істотою котра хоче чутися безпечною, вільніше собою розпоряджати, бути свободнішою. Відтак: «Свобода постає екзистенційним виміром сутності людини» [1, с.155].

Як зазначає І.Франко, «найстаршою добою людського життя на землі була доба лупаного або кресаного кременя, яка проіснувала десятки тисяч літ» [6, с.112]. Але вже ця доба нужденного, дикого, лісового та печерного життя людини містила невеличкий промінь свободи, бо, пізнавши силу, властивості, характерні особливості кременя, людина використовувала його як виготовлене нею ж таки знаряддя праці.

Наступна доба приносить «вже новий образ, вищий ступінь людського розвою, поступ супроти стану першої дикості» – це доба гладженого або тесаного каменя. В цей період з'являються нові знаряддя праці та ловецтва: сокири, вістря стріли, молоти, вістря списів, голки та шила з кости, окраси з раковин (мушель) або звірячих зубів тощо, що розширяло можливості дій.

Стан дикості знає і свою форму первісної організації найдавнішого життя первісних людей кам'яної доби. Ученим було нелегко це встановити, але все таки спромоглися і тут дещо зробити. Учені знають «приклади теперішніх диких людей, що живуть іше цілком або почасти в дикім стані, ховаються по печерах, викрісують кам'яне оружжя і вдягаються в звірячі шкіри, а проте важко на цій підставі відтворити вірний образ того попереднього життя диких людей» [5, с.302]. І.Франко зазначає, що «деякі вчені догадуються, що найдавнішою формою здруженого життя людей було стадо» [5, с.302]. Особливістю стада було те, що діти були власністю матерів, які їх плекали і виховували,

між такими людськими стадами відбувалися ненастанні війни, мав місце ще канібалізм, не було ще ніякої віри і т. д.

Звичайно, говорити про якусь більш–менш виразну чи зрілу свободу не доводиться, але бодай якийсь натяк на перші кроки складання свободних дій можна завважити у виготовлення знарядь праці і засобів самозахисту, а навіть в організації стадної структури.

Чим далі, тим частіше з'являються вагоміші можливості життєдіяльності людини: «чоловік віднаходить метали, вчиться витоплювати та перероблювати їх – насамперед бронзу (сплав із міді і цини), декуди саму мідь, а наостанку залізо» [5, с.301–302]. Відкриття і використання металів відкрило нові виробничі можливості для людини і людства загалом, розширило свободу дій в боротьбі за своє існування. «Аж тоді, коли чоловік заволодів металами, сталася можливою цивілізація, стався можливий перехід від дикого ловецького та печерного стану до рільництва, до стану освітлості, до будування домів і міст, до творення держав» [5, с.302].

Далі, на зміну первісного стада неминуче приходить первісна громада. Власне її поява відіграла важливу роль у подальшій консолідації організаційних структур людей у певні спільноти та зміцненні певності у виживанні і тим самим у посиленні свободи. «Первісна община оснувалася на найпростішій формі продуктивної спілки: земля була спільна, а люди працювали на ній так, що кожний член громади однакими і то дуже простими ручними знаряддями робив однаку роботу. Про тіснішу кооперацію, про здруження знарядь і централізацію робочої сили не було тут і бесіди. Се була спільність відділних робочих одиниць, немов в'язанка прутів, зверху зв'язана умовкою» [6, с.113].

Відтак на певному етапі свого розвитку громада також вичерпала свої можливості: «От так–то первісне здруження людей, само, силою власних в ній лежачих конвенцій, виродило знов роздурення, нерівність між людьми» [6, с.114]. Відбувається поділ громади. Зокрема з'являються окремі особи, які економічно піднялися вище, ніж інші, «природа чоловіка пре до чимраз ліпшого забезпечення життя і розплодку», «хліборобство, ремесла, купецтво змагається чимраз далі», а общинний лад є загінним, обтяжливим для розвитку нових сил. Уже сам розвиток економічного життя в общині вів до появи й утвердження індивідуальної свободи у сфері виробництва. «Для належного розвитку господарства понад общинне треба, щоб господарючі особи могли у всім свободіно розпоряджуватись, вводити нові способи праці, нові знаряддя після своєї волі, управляти полем і держати худобу, як до потреби, а не так, як заведено в громаді» [6, с.114].

Відтак це був процес розвалу общини, появи приватної власності і на її підставі індивідуалізації інтересів виробників, що в свою чергу вплинуло на породження соціальних верств: «В суспільстві загалом се пора розділу на верстви і касти, не раз дуже строго відділені одна від другої (князі з родинами, лицарі, попи, вояки, купці, ремісники, хлібороби, невольники і т. д.)» [6, с.115]. Найважливішою ознакою є виникнення, рабовласництва, що було свого роду почерком епохи.

Після доби первіснообщинного ладу настає нова доба рабовласництва. Сама назва цієї доби засвідчує те, що в рамках загальної шкали різних верств раби займають найнижче і найпідневільніше місце, яке взагалі стерло з лица землі свободу для рабів. Загально відомо, що «часті війни робили множество «вольного» люду невольниками» [6, с.117], але згодом джерелом постачання рабів були внутрішні чинники соціально-економічного розвитку. «Такі невольники ставали власністю панів, багатирів та царів і мусили працювати на них як худоба і служити їм до всякої послуги» [6, с.117].

Характерними рисами нової доби були утворення тиранії та розклад первісної общини. «Сей розділ робиться вже на підставі здобутків попередньої доби, на підставі здруження суспільного. Зв'язок громадський і племінний остається, ба навіть зміцнюється в зв'язках державних» [6, с.115]. Політичної свободи тут ще не видно ні для кого: ні для вільних, ні для рабів, перед царем–тираном усі «рівні». З цього приводу А.Пашук пише: «Створюється своєрідний парадокс: вільні людські одиниці, руйнуючи общину з метою досягнути більшої свободи для себе в економічній діяльності, повністю втрачають політичну свободу» [4, с.129]. Як підкреслює І. Франко: «І се іменно тоді, коли ті одиниці людські силою самого розвитку розривають стісянню общину, намагають до більшої вольності і самостійності особи в ділах економічних, в ділах політичних

всі вони порівно, багаті й бідні, становлять одну безправну і безсильну масу, керовану тільки волею або й примхою царя–бога» [6, с. 115]. Щоправда, втрата чи відсутність політичної свободи ніби компенсується економічною свободою.

В добу рабовласництва відбувається посилення, ускладнення та загострення соціально-економічних та політичних суперечностей, розв'язання яких означало ліквідацію самого рабовласництва. «Тиранія ширилась від гори до долу і чим нижче, тим ставала тяжчою і жорстокішою, коли з поля політичного переходила на економічне. Таким способом тиранія, розвившись до своїх крайніх границь, витворила, з одного боку, безграничну самоволю владців, а з другого боку, безграничне пониження підданих та невольників в правно-політичному згляді» [6, с. 117]. Отож «сімена нового суспільного ладу» проросли, визріваючи в новому суспільному ладі – феодалізмі.

Основу з якої утворювалося феодальне суспільство складала римська і германська порядки. Зокрема, римська держава ґрунтувалася на принципі автократизму глави сім'ї – однієї особи, а германська влада – на принципі автократизму загалу всіх вільних членів громади (марки). Відповідно маємо, з одного боку, рабське підданство (*Leibeigenschaft*), приватну власність та імператорську (монархічну) владу як витвори Риму, а з іншого боку, громадську рівність і спільність напівдиких племен, як невід'ємні атрибути германських племен з їх маркою. Саме з цих різнородних елементів витворилися головні суспільно-політичні установи Середніх віків. «Вся земля в державі вважається первісною власністю держави, а зглядно й представника, цісаря (і то не власністю особою, а власністю корони). Цісар, а зглядно корона, – се верховний вузол в державі, в котрім сходяться всі її ниті. О один ступінь нижче від нього стоять рівні і вольні його дружинники (*sodales*), шляхта, колишні завойовники. Вони обов'язані особисто служити державі (короні) в воєнній ділі, а щоб могли сповняти свою службу належно, а також в нагороду за попередні услуги, дістають від цісаря (корони) землю в посідання і вжиток (*feudum*) на такий час, доки триватиме їх служба, а зглядно, доки житиме їх рід, по чім земля переходить знов на пряму власність корони» [6, с. 119]. Саме такою була структура феодальної держави. Водночас виникає запитання: на якому ґрунті стоїть ця держава? Відповідь на це запитання неминує веде до того фундаменту, без якого взагалі нічого в державі не було б. Цей ґрунт вже не раби, але далеко ще не вільні. Кріпацтво – легша форма залежності, ніж рабство. Проте в умовах феодального суспільства – найважча форма гніту, експлуатації та поневолення. Кріпацтво все таки не тільки економічна, соціальна і політична залежність, але й особиста безправність. Кріпацтво – це далеко не свобода, це – гніт, експлуатація і полегшена (і то не завжди і не всюди) неволя.

Однак самі шаблі феодальної драбини не витримували самостійного свого розвитку і змушені були розпастися. Як наголошує І. Франко, в умовах середніх віків силою економічного розвитку і потреб захисту країни поступово й закономірно розвивалася ще одна сила, яка мала вагоме значення для історичної долі феодалізму і особливо для підняття питання про свободу. Це – розвиток міст, городів як свого роду укріплених границь, що стали осередками розвитку науки, культури, ремесел і торгівлі.

Звичай подальшу долю феодалізму пов'язують з розвитком міст. «Їх обеспечене становище дозволило тут більше, ніж деінде, розвиватись мирній культурі, промислові, науці і штуці. Від початку середніх віків міста намагають до чимраз більшого розширення своєї автономії; з власності державної вони робляться «вольними містами», з власною управою, власним скарбом і власною воєнною силою, котра живо стається грізна для бутної шляхти і слабосилого монархізму» [6, с. 122]. Відкриття Америки та морського шляху до Індії посилюють торговельну активність, винайдення друку відчутно вплинуло на посилення наукового життя міст, відновлення грецької науки і мистецтва внесло нове творче дихання у філософське, мистецьке та літературне життя, оживило творчі пошуки, думку та критику, а все це висунуло на передній план вимогу свободи особи, думки, творчості.

Однак розвиток самого феодального суспільства та всіх його структур, привів до його повалення. І. Франко вказує і на своєрідний характер самої природи феодального суспільства. «Воєнна організація суспільності викликає укріплені міста; укріплені міста сприяють розвиткові мирної праці і обогаченню невоєнних людей – міщан; обогачення

міщан родить в них бажання волі і рівності, та відразу до війни і родових привілеїв; бажання ті ведуть до революції і до обалення феодалізму» [6, с. 124].

Незважаючи на своєрідність повалення феодалізму, в своїй основі він уступив місце капіталізмові. Зрозуміло, буржуазія утвердила свої економічні, соціальні, політичні та ідеологічні права. Крайовою багатства, торгівля, фабрики, все це на ділі було вже в руках буржуазії, яка вона почала домагатися і признання собі всіх прав, котрі містилися в принципі свободи. ««Свобода, се невід'ємне, природне право кожної людської одиниці» – під таким окликом зробилась Велика Французька революція, той самий оклик сповнений і введений був в життя в Англії ще кількясот літ уперед» [6, с. 126].

І. Франко слушно наголошує, що «третя верства» домагалася свободи не з причини альтруїстичних чи гуманних почуттів, а в силу вимог розвитку самого капіталістичного виробництва – її улюбленої природної справи. «Свобода одиниці, котрої домагалася «третя верства», не була домаганкою теоретичною. Вона була підставою всеї нової продукції, котра звільня розвивалася з продукції цехової, хоч і зовсім навкіркі всім цеховим установкам» [3, с. 276].

«Свобода одиниці», яку проголошувала й обстоювала буржуазія, – особлива, своєрідна свобода. Буржуазію цікавила справді вільна людина, але вільна від будь-якої залежності, крім потреби заробити на кусок хліба, щоб не згинуть з голоду. Свобода людини – у вільному, в правовому відношенні, само розпорядженні своєю особою, головним стрижнем якої є вільний вибір стати найманим робітником за відповідну винагороду. Саме такий вимір свободи стосується не тільки міського робітника, але й селянина. «Мужик–хлібороб мусить бути свободним не тільки правно, але й економічно, т. є. мусить бути не тільки не кріпаком, але й пролетарієм. Сього подвійного «увільнення» найповніше dokonano в Англії ще від XV віку і для того тим найширше і найпотужніше розвивався новий лад, панування багатирства та грошей, порядок капіталістичний» [6, с. 128–129]. Внаслідок його запровадження було звільнено людей без землі, зруйновано поступово села й хутори, а цей бездомний люд зігнано добровільними і примусовими способами в мануфактури.

Капіталістичний лад приносить нове розуміння свободи у сфері державно-політичного життя. Річ в тім, що статус політичної влади, став більш демократичним і зважаючи на появу політичної свободи громадян, змінився в бік залежності від капіталу, а це не маловажний чинник політичного життя. «Капіталісти з підданих сталися рівними, кредиторами, співінтересантами; власть політична, се була часть їх власті, не диво затим, що й вони мусили мати в ній головний уділ» [6, с. 132]. Як наслідок, державна влада і капітал стали рівнозначними і рівносильними, взаємодоповнюючи себе, і в такому поєднанні вони протистоять робітникам, усьому трудовому людові, так чи інакше усім некапіталістам.

За таких обставин проблема свободи не зникає, а лише модифікується в інтересах розвитку капіталістичного суспільства. «Відти конечно впливає конституціоналізм новочасних держав, незвісний в давнину, так як незвісний був сучасний капіталізм. Конституціоналізм, так як і капіталізм, опирається на свободу, але він ще не свобода. Свобода тут тільки ще в теорії, рівність тут тільки ще в букві права, а на ділі гніт сильнішого над слабшим, нерівність економічна» [6, с. 132]. Формально свобода проголошена і в конституції все це записано й затверджено, але фактично вона нічим не забезпечена реально.

Тому виходить так, що непривілейовані верстви в середні віки виступили проти привілеїв, за свободу і рівність. «Гніт середньовікових привілеїв на непривілейовані верстви викликає у тих послідні бажання свободи, і бажання те враз з розвитком відповідних економічних обставин сяк чи так доводить до упадку середньовікового феодалізму і дає панування капіталістам» [6, с. 132].

Зрештою, як і всі порядки у попередніх епохах, в своєму історичному розвитку капіталізм дійшов до тієї точки, коли й перед ним постало питання: куди далі? І знову на всю силу зазвучали свобода, рівність і братерство в устах робітників та всіх пригноблених. «В ім'я свободи, рівності і братерства піднесли й робітники голову, стали до боротьби, з котрої швидше чи пізніше мусять вийти побідите лями» [6, с. 134]. А цю перемогу І. Франко вимальовує в майбутньому ідеалі, який утвердить робочий народ. «А тоді свобода, рівність і братерство стануть загальним добром усеї людськості, бо

робітники – то людськість. Робуча спілка між людьми дійде до найдосконалішої, нам тепер звісної степені» [6, с. 134]. А це вже ідеал трудового люду, який повинен увібрати в реальність свого буття свободу, рівність і братерство, все справедливе, гуманне і правдиве. «Принципи, на котрих ґрунтується робітничий ідеал майбутнього ладу, се ті самі революційні принципи свободи, рівності і братерства, а тільки поняті широко, в цілій чистоті» [6, с. 135]. Здійснюючи певний прогноз майбутнього Іван Франко також наголошує: «Що питання рівності, є дуже скомпліковане і буде, певно, змістом історії ХХ віку» [7, с. 298].

Підсумовуючи, потрібно відзначити, що Іван Франко, вивчаючи історію людства та аналізуючи основоположні принципи його розвитку, на чільне місце поряд з рівністю та братерством ставить свободу. Осягнення й утвердження свободи є нескінченним процесом життєдіяльності людства і народу, бо вона проявляється на ґрунті історичних вимог і обставин, які змінюються та розвиваються.

Список використаних джерел

1. Боднарчук М. Свобода як екзистенційний вимір сутності людини у творчості Івана Франка / М. Боднарчук // Вісник Львівського університету. Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 149–160.
2. Іванишин М. Осмислення української національної ідентичності у творах Івана Франка / М. Іванишин // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка. – Львів, 2008. – Т. 1. – С. 104–112.
3. Нечиталюк М. Іван Франко та Михайло Грушевський про національний ідеал // М. Нечиталюк // Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді й повідомлення наук. конференції до 100-річчя діяльності М. Грушевського. – Львів, 1995. – С. 273–277.
4. Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка: монографія / А. Пашук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 426 с.
5. Франко І. Що таке поступ? // І. Франко // Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
6. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // І. Франко // Зібрання творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
7. Франко І. На склоні віку // І. Франко // Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 286–299.

Поцюрко О.Ю. Іван Франко о свободе как одном из основополагающих принципов развития человечества

Проанализированы произведения Ивана Франко в которых нарушается проблема свободы. Подтвержден и обоснован вывод Ивана Франко о том, что одним из необходимых принципов развития человечества есть свобода. Эпохи и порядки в которых развивалось человечество не состоялись бы, если бы человек не хотел свободы в любом ее измерении.

Ключевые слова: свобода, равенство, братство, развитие человечества.

Potsyurko, O.Y. Ivan Franko on Freedom as One of Fundamental Principles of Humankind's Development

In this article the author analyses the problem of freedom in writings of Ivan Franko. On the basis of such analysis the author came into conclusion that Ivan Franko considered freedom as one of necessary principles of humankind's development. On the every stage of humankind's history the freedom was developed according to level of consciousness of human being. There are wouldn't epochs and orders, in which humankind were developed if a human being wouldn't want any kinds of freedom.

Key words: freedom, equality, fraternity, development of humankind.

УДК 16(477) «19-20»(043.3)

Плахтій М.П.

Професор Генріх Єгорович Струве: логічні погляди

Досліджуються погляди професора Генріха Єгоровича Струве щодо викладання основ формальної логіки. Розглядаються напрями розвитку логіки наприкінці ХІХ століття, котрі виокремлював учений та його ставлення до них. Аналізуються особливості формулювання законів логіки ученим.

Ключові слова: Г. Струве, викладання логіки в Україні, традиційна логіка, формальна логіка, закони логіки.

Сьогодні як ніколи раніше перед філософами постає нагальна потреба у детальному вивченні та уточненні історії логіки в Україні. Адже на сьогодні в Україні немає жодного посібника, у якому б у повному обсязі виявлено особливості існування такої навчальної дисципліни як логіка.

Найбільш дослідженою частиною історії логіки кінця ХІХ – початку ХХ століття в Україні є логічні надбання київських філософів, що відображається у роботах І. Бичка, А. Конверського, Н. Мозгової, І. Огородника, М. Ткачук та інших. Але на жодній науковій роботі, що стосувалася б логічного надбання відомого професора ХІХ століття – Г. Струве. Саме такими чинниками зумовлена актуальність дослідження проблеми, що є однією із багатьох ланок історії логіки в Україні.

Займаючись вивченням історії певної науки здавалося достатньо було б дослідити найбільш визначні постаті, що запропонували власні теорії, концепції, збагатили науку новими ідеями. Але при більш ретельному погляді на історію науки, чітко простежується внесок не лише «генераторів ідей», а й науковців, що виконують функцію організаторів наукової діяльності, пропагандистів, педагогів які направляють наукові розвідки з теоретичного в практичне русло. Саме до таких вчених відноситься філософ, логік, психолог Генріх Єгорович Струве. Тому метою нашого дослідження є спроба дати загальний аналіз логічних поглядів такого знаного філософа та логіка ХІХ століття як Г. Струве.

Варто зазначити, що незважаючи на існування наприкінці ХІХ століття великої кількості нових напрямів розвитку логіки (математичного, психологічного, індуктивного тощо), надзвичайно мало приділяється уваги дослідженню традиційного напрямку розвитку логічної науки. Саме тому, вперше в історії вітчизняної логіки, ми звертаємо увагу на здобутки Г. Струве в галузі логіки.

Генріх Єгорович Струве (1840-1912), відомий філософ, богослов, логік та психолог. Народився у Пермі, після закінчення гімназії навчався в університетах Німеччини. У 1862 р. захистив докторську дисертацію «Про походження душі» у Енському університеті, а у 1870 р. – дисертацію «Самостійна основа душевних явищ» у Московському університеті. Саме ця наукова праця ученого викликала жваву полеміку на сторінках наукової періодики, до неї долучилися М. Страхов, М. Аксаков, С. Урсов, П. Юркевич. Зважаючи на оригінальність його філософських ідей, міністр освіти Д. Толстой, запросив Г. Струве викладати у Московському університеті, але професор відмовився. Впродовж багатьох років Г. Струве був професором Імператорського Варшавського університету з російською мовою навчання, де довгий час викладав логіку, психологію, етику, естетику, історію філософії. Генріх Єгорович був почесним доктором Ягелонського університету (1900), членом Академії вільних у Кракові (1897) та почесним членом Московського психологічного товариства (1899). Відрекомендовуючи Г. Струве почесним членом Московського психологічного товариства, членами Ради було зазначено, що професор належить «до першого ряду як російських, так і польських письменників із філософії» та «прикрашає учену літературу обох дружніх народів».

Генріх Єгорович приділяв велику увагу моральному та естетичному вихованню молоді, проте головним напрямом його досліджень була теорія філософського знання. Результатом багатолітньої роботи із зазначеної проблематики стала робота «Введение